

Особливості розвитку словника дітей дошкільного віку

Особливості розвитку словника дітей дошкільного віку в нормальному онтогенезі достатньо широко вивчені в фізіології, психології, психолінгвістиці. Лексика дитини розвивається поступово під час мовленнєвого спілкування оточуючих з дитиною і знайомства з навколишнім світом. Словник представлений у двох аспектах: пасивний словник (імпресивна лексика) – це ті слова, які дитина знає і розуміє їх значення; активний словник (експресивна лексика) – це ті слова, які дитина використовує у спілкуванні з оточенням.

У нормі пасивний словник превалює над активним. Розуміння мовлення у дітей формується також у процесі мовленнєвого спілкування з навколишнім світом.

В активний словник дитини входять не лише загальноживані слова, але й специфічні, які є активними тільки для членів її сім'ї і зумовлені, зокрема, характером праці батьків. Так, активний словник малюка з сім'ї лісника буде дещо відмінний від активного словника свого однолітка з сім'ї шахтаря.

У розвитку словника дітей дошкільного віку виділяють дві сторони: кількісний ріст словникового запасу та його якісний розвиток, тобто оволодіння значенням слів.

Розвиток розуміння мовлення дітей узагальнено представлено в роботі Н.С.Жукової, де виділяються шість рівнів розуміння мовлення.

I рівень – виражена мовленнєва увага, дитина прислухається до голосу, адекватно реагує на інтонацію, впізнає знайомі голоси (3-6 міс).

II рівень – розуміє окремі інструкції у знайомих словосполученнях, підкоряється деяким словесним командам: «Де мама?», «Дай ручку», «Не можна» (6-10 міс).

III рівень — розуміє назви окремих предметів і іграшок:

- а) розуміє тільки назви предметів і іграшок (10-12 міс);
- б) впізнає їх на картинках (12-14 міс);
- в) впізнає їх на сюжетних картинках (15—18 міс).

IV рівень – розуміє назви дій у різних ситуаціях: «Покажи, хто спить?», «Покажи, хто сидить?»:

а) розуміє двоскладову інструкцію (2 роки): «Візьми хусточку, витри ніс», «Візьми чашку, дай мені»;

б) розуміє значення прийменників у звичній конкретній ситуації, у звичній ситуації починає розуміти питання непрямих відмінків: «На чому ти сидиш?», «У що ти граєш?» (2 роки 6 міс);

в) встановлення перших причинно-наслідкових зв'язків (2 роки 6 міс).

V рівень – розуміє прочитані короткі оповідання та казки (2 роки 6 міс. – 3 роки).

VI рівень – розуміє значення складнопідрядних речень, розуміє значення прийменників поза звичною конкретною ситуацією (до 4 років)[26].

Кількісний ріст словника. Відомо (Л.С.Виготський), що в основі оволодіння словом лежить вроджена реакція, безумовний рефлекс, який проявляється протягом першого року життя у вигляді крику, гукання, лепету. Ці безумовно-рефлекторні голосові реакції пов'язані з емоціями і відбивають емоційний стан дитини. Отже, до 6—8 міс. життя слово для дитини залишається лише звуковим подразником.

У кінці першого року життя (М.М.Кольцова) слово зі звукового подразника перетворюється у мовленнєвий сигнал. У сучасній методиці нормою вважається 10-12 слів до року.

Особливості становлення перших слів у дітей досліджувались багатьма авторами (М.І.Красногорський, Г.М.Ляміна, І.А.Сікорський, А.К.Маркова, О.М.Гвоздєв, А.В.Захарова та інші). Більшість відмічає нерівномірний розвиток активного словника, в той час, як пасивний розвивається рівномірно і з випередженням. Перехід слів з пасиву в актив, тобто актуалізація відбувається поступово.

І.А.Сікорський усіх дітей 2-го року життя поділив на два типи:

1) мовлення дітей першого типу здається жвавим, так як розвиток спілкування словами починається з відпрацювання точної ритмічної структури слів. При цьому звуковий склад ритмічної структури залишається досить приблизним. Дитина вимовляє «скелет» необхідного слова за його складовим складом, за наголосом і за голосовим відтінком: «тітіті», «нініка» (приклади І.А.Сікорського). У словах багато голосних, дитяче мовлення не витримує 2-х або 3-х приголосних відразу. Не відразу встановлюється і стабільний порядок складів у слові: «головіт» (говорить);

2) мовлення здорових дітей другого типу створює уявлення безпомічного. Діти нехтують ритмікою мовлення і концентрують свою увагу на правильній вимові звуків одного зі складів, що репрезентує у мовленні дитини все слово

повністю. Перші склади, які використовуються для позначення слів, складаються з приголосного та голосного звуків, або тільки з голосних, причому спочатку їх вимова нечітка.

Дошкільний вік – період швидкого збагачення словника. Його зростання залежить від умов життя і виховання, тому в літературі дані про кількість слів дошкільників-однолітків дуже різняться між собою.

Після 1 року 5 міс. збагачення активного словника відбувається швидкими темпами, і до кінця 2-го року життя він складає 300-400 слів, а до 3-х років може досягати 1500 слів. Розвиток словника в цей час відбувається в основному за рахунок оволодіння способами словотворення. Якщо дитина не володіє готовим словом, вона «винаходить» його за певними, вже засвоєними раніше правилами, що виявляється у дитячій словотворчості. Дорослі помічають і корегують самостійно утворене дитиною слово, якщо воно не відповідає нормативній мові. А якщо утворене дитиною слово не відрізняється від норми, дорослі не помічають дитячої словотворчості. Механізм цього процесу пов'язується формуванням мовного узагальнення, з явищами генералізації, зі становленням системи словотворення. Засвоєння предметного, дієслівного словника, словника ознак відбувається паралельно з оволодінням граматичною будовою мови.

У наступні роки кількість слів, які використовує дитина, також швидко зростає, але темпи цього зростання дещо уповільнюються. У 3 роки словниковий запас дітей становить 1000 слів. До 4 років кількість слів збільшується до 1900; у 5 років досягає 2000-2500, а у 6-7 років – 3500-4000 слів.

У лінгвістичному аспекті розвитку словника спостерігається така закономірність: спочатку з'являються іменники – найперші слова використовуються у називному відмінку (саме так дорослий називає предмети, іграшки тощо), потім починає з'являтися множина іменника, знахідний відмінок. Зі збільшенням словника з'являються перші зміни форм слів за аналогією. Далі дитина починає використовувати дієслова, вигуки, деякі прислівники, які виражають різні відношення. Трохи повільніше зростає кількість прикметників, які використовуються в обмеженій кількості. Це пояснюється тим, що дорослі зазвичай приділяють недостатньо уваги знайомству з якостями, властивостями предметів. Крім цього, прикметники є більш абстрактною частиною мови. Числівники, службові слова з'являються пізніше і засвоюються повільно, як і їх узгодження з іменником.

Процес засвоєння значення слова дитиною на перших вікових сходинках іде у напрямку від чуттєвих образів до мисленневих узагальнень. Шлях розвитку узагальнення словом у дітей дослідила М.М.Кольцова. За її дослідженнями, спочатку слово виступає для дитини лише як компонент складної дії дорослого, як компонент цілої ситуації, яка включає і жести, й

інтонацію, і обстановку, в якій це слово промовлене. Потім слово стає інтегруючим сигналом, проходячи декілька проміжних сходинок:

- перша ступінь інтеграції (узагальнення) – слово, яке замінює чуттєвий образ одного певного предмета, еквівалентно цьому зразку («мама» — тільки мати дитини, «лялька» -тільки ось ця лялька);
- друга ступінь інтеграції – слово замінює декілька чуттєвих образів однорідних предметів (слово «лялька» відноситься до кількох предметів, які мають спільні риси, але у чомусь і різні). Сигнальне значення слова ширше, ніж у випадку, коли воно асоціюється з чуттєвим образом тільки одного предмета, але разом з тим воно вже міні конкретне. Це лялька взагалі, стіл взагалі тощо;
- третя ступінь інтеграції – слово об'єднує декілька понять, які мають другу ступінь узагальнення (слово «іграшка», наприклад, узагальнює і ляльок, і м'ячики, і кубики тощо, слово «меблі» об'єднує стільці, столи, дивани тощо). Слово відноситься до широкого ряду різних об'єктів, його сигнальне значення дуже широко і значно віддалено від конкретних образів предметів;
- четверта ступінь інтеграції – в слові зведено багато абстракцій попередніх рівнів узагальнення (так слово «річ» утримує в собі узагальнення, які даються словам «іграшка», «посуд», «меблі», «одяг» тощо). Смисловий зміст слова дуже широкий, а його зв'язки з «чуттєвим корінням» простежується з труднощами.

Поступово у життєвому досвіді дитини формуються різноманітні рівні узагальнення предметів і дій словом, у результаті чого відображення дійсності стає широким і складним. Засвоїти ці ступені узагальнення для дитини – означає засвоїти значення слів. Спочатку відбувається засвоєння основного значення. Будь-яке використання слова у переносному значенні спочатку викликає здивування і непогодження дітей.

Для малюка провідну роль у системному значенні слова відіграє афективний смисл, для дитини дошкільного та молодшого шкільного віку — наочний досвід, пам'ять, яка відтворює певну ситуацію, для дорослого – система логічних зв'язків, включення слова в ієрархію понять. Значення слова, таким чином, розвивається від конкретного до абстрактного, узагальненого.

За мірою розвитку дитини лексика не тільки збагачується, але й систематизується. Слова нібито групуються у семантичне поле. Семантичне поле – це функціональне утворення, групування слів на основі спільності семантичних ознак. Слова не тільки об'єднуються, але й розподіляються всередині семантичного поля. Формується ядро і периферія. Ядро складають найбільш частотні слова, які мають виражені семантичні ознаки, а периферія – малочастотні слова.

Організація лексичної системності і семантичних полів, за думкою низки авторів, пов'язана з розвитком логічних операцій класифікації, серіації, які інтенсивно формуються у 6-8 років. Слова в процесі розвитку дитини групуються, об'єднуються в семантичні поля. До старшого дошкільного віку діти оволодівають лексикою й іншими компонентами мовлення настільки, що мова, яку вони засвоюють, дійсно стає рідною.